

УДК: 159.973

Островська К.О., Качмарик Х.В.

СЕНСОРНА ІНТЕГРАЦІЯ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ В УМОВАХ ДОШКІЛЬНОЇ УСТАНОВИ

У статті розглянуто особливості терапії сенсорних розладів дітей з аутизмом в умовах дошкільної установи. Обґрунтовано основне значення такої терапії в допомозі аутичній дитині. Описано два шляхи подолання сенсорної надвразливості з використанням програм сенсорної стимуляції: 1) програму сенсорної стимуляції виконують вдома батьки за чіткими вказівками і рекомендаціями психолога; 2) програму виконує психолог в умовах дошкільної установи. У статті проаналізовано, зокрема, основні положення та принципи здійснення такої програми. Виокремлено групи вправ, які використовують для сенсорної інтеграції, а саме: вправи, спрямовані на візуальну і зорово-рухову стимуляцію; вправи, спрямовані на слухову, нюхову, тактильну стимуляцію; вправи, що стимулюють реакції дитини на різні смаки; вправи, що стимулюють пропріоцептивну систему відчуттів. Наведено приклади базових вправ для терапії згаданих вище сфер.

Ключові слова: сенсорна інтеграція, терапія сенсорних розладів, програма сенсорної стимуляції, сенсорна надвразливість, аутична дитина.

Сенсорне виховання є обов'язковим компонентом у системі роботи будь-якого дошкільного навчального закладу і передбачає процес цілеспрямованого удосконалення й розвитку в дітей сенсорних процесів (відчуття, сприймання, уяви) [2]. Однак у роботі з дітьми з аутизмом говорять про терапію сенсорних розладів, а саме, сенсорну інтеграцію, метою якої є допомогти дитині одержати максимум інформації від навколишнього середовища і власного тіла, виробити толерантність до зовнішніх подразників.

Про сенсорну інтеграцію дітей з аутизмом йдеться у працях багатьох учених (Дж. Айрес (Jean Ayres), В. Бочелюк, О. Заплатинської, К. Осторовської, А. Турубарової, А. Шевцова, М. Sekulowicz, J. Swiecicka, A. Borkowska та ін.). Дж. Айрес [1], яка є автором теорії і терапії сенсорної інтеграції, дає таке її визначення: сенсорна інтеграція є несвідомим процесом, який відбувається в головному мозку (ми не замислюємось над нею, як не замислюємося над диханням); організує інформацію, отриману за допомогою органів відчуттів (смак, вигляд, звуки, запах, дотик, рух, дія сили тяжіння і положення у просторі); наділяє значенням наші відчуття, фільтруючи інформацію і відбираючи те, на чому варто сконцентруватися (наприклад, слухати вчителя і не звертати уваги на шум на вулиці); дозволяє нам осмислено діяти і реагувати на ситуацію, у якій ми перебуваємо (адаптивна відповідь); формує базу для теоретичного навчання і соціальної поведінки. Також авторка вказує, що вік від 3 до 7 років відіграє ключову роль для сенсорної інтеграції, у цей період мозок найбільш чутливий до відчуттів і найкраще їх організовує. Сенсомоторна взаємодія слугує фундаментом когнітивних функцій, які розвиваються пізніше. Крім того, сенсорна інтеграція відіграє головну роль у навчанні дитини.

Тому, на нашу думку, терапію сенсорних розладів потрібно трактувати як базову в допомозі аутичній дитині (детальніше див. [4]).

У статті представлено наукові результати терапії сенсорних розладів (сенсорної інтеграції), яка здійснювалась в рамках системи психологічного супроводу, що докладніше описано в наших попередніх статтях [3, 5, 6].

Отже, подолання сенсорної надвразливості відбувається за допомогою програм сенсорної стимуляції, які реалізуються двома шляхами:

1) програму сенсорної стимуляції виконують вдома батьки за чіткими вказівками і рекомендаціями психолога;

2) програму сенсорної стимуляції виконує психолог в умовах дошкільної установи.

У першому випадку за результатами діагностики складається програма сенсорної стимуляції, яку батьки виконують під контролем психолога, залежно від необхідності, 2-3 рази впродовж дня.

Тривалість одного сеансу – до 15 хвилин. Перед батьками стоїть завдання відзначити успішність виконання кожної з вправ: абсолютно успішне виконання позначається знаком «+»; часткове виконання – «+,-»; абсолютне невиконання – «-». Успішність виконання кожної вправи дає інформацію, яку психолог використовує для зміни змісту наступної програми. Програму змінюють раз на місяць. Особливу увагу звертають на вправи, які дитина зовсім відмовлялася виконувати. У такому разі змінюють вправи або засоби для їх виконання.

У випадку виконання програми сенсорної стимуляції в умовах дошкільної установи існує кабінет або куток в кімнаті «сенсорної інтеграції», який має спеціальне оснащення для стимулювання систем відчуття: качалки, гамаки, басейни, наповнені кульками (кулькові басейни), м'ячі, з різноманітними наповнювачами, наприклад, з грубо подрібненого пінопласту, а також різної консистенції, різнобарвні освітлювачі, генератори запахів, спеціальна музика, світлові, звукові і тактильні настінні панелі.

У роботі над сенсорною інтеграцією аутичних дітей для подолання їх надвразливості важливо дотримуватися таких принципів:

- терапія має стосуватися передусім тих сфер, у яких в конкретної дитини простежуються стереотипи;
- поєднання стимуляції різних систем;
- особа, з якою проводять терапію, повинна бути активною, тобто сама вибирати те, що їй приємно, чого вона потребує;
- програма виконується в чітко визначеному місці з мінімальною кількістю подразників і в чітко визначений час дня;
- терапія сенсорних розладів передбачає систематичність виконання.

Усі вправи, які використовують для сенсорної інтеграції аутичних дітей, можна поділити на такі групи:

- вправи, спрямовані на візуальну і зорово-рухову стимуляцію;
- вправи, спрямовані на слухову стимуляцію;
- вправи, спрямовані на нюхову стимуляцію;
- вправи, що стимулюють реакції дитини на різні смаки;
- вправи, спрямовані на тактильну стимуляцію;
- вправи, що стимулюють пропріоцептивну систему відчуттів.

Коротко зупинімося на характеристиці вправ, спрямованих на стимуляцію кожної з названих сфер.

Візуальна і зорово-рухова стимуляція

Метою вправ на візуальну і зорово-рухову стимуляцію є подолання гіпер- або гіпочутливості, досягнення дитиною адекватних зорових реакцій, тобто використання зору разом з іншими відчуттями як способу вивчення нових об'єктів.

Приклади базових вправ для візуальної і зорово-рухової стимуляції:

- розпізнавання геометричних форм на різнокольорових основах;
- розпізнавання геометричних форм на основах з різним заштрихуванням;
- вправи пошуку поглядом рухомого об'єкта (наслідування траєкторії візерунка з ліхтариком);
- вправи на малювання;
- вправи розпізнавання певних елементів на площині і в просторі;
- вправи з ліхтариком.

Слухова стимуляція

В аутичних дітей може бути недостатня зворотна реакція або підвищена чутливість до конкретних звуків. Звуки різної інтенсивності можуть бути неприємними і навіть неприйнятними для дитини, що може дезорганізувати її і навіть викликати страх. Метою вправ на стимулювання слуху є адекватність слухових реакцій; розрізнення звуків природи, а саме, звучання інструментів, впізнання криків знайомих тварин, а також розуміння зверненого мовлення.

Приклади базових вправ для слухової стимуляції:

- вправи відстежування послідовності чисел і звуків, ритмічних структур;
- пошук джерела звуку (прихованих і відкритих, далеких і близьких);

- розпізнавання звуків, висловів за допомогою слуху (слухання шепоту – безпосередньо до вуха дитини шепотіти позитивну інформацію про неї);
- перкусія вух (перкусія вух через склянку).

Нюхова стимуляція

Порушення у цій сфері проявляються в стурбованості дитини запахами до об'єктів більше, ніж тим, щоб вивчити/випробувати об'єкти і предмети. Метою нюхової стимуляції є формування адекватних нюхових реакцій.

Прикладами базових вправ для стимуляції цієї сфери є вправи, що стимулюють реакцію дитини на різні запахи. Це, зокрема, розрізнення на запах їжі, овочів, фруктів, запахів квітів, ароматичних масел тощо.

Смакова стимуляція

Порушення у смаковій сфері проявляються в надмірному вивченні об'єктів за допомогою смаку неїстівних об'єктів, постійному запиханні предметів до рота. Також дитина може не терпіти продуктів, які мають специфічний запах. Порушення у цій сфері можуть проявлятися в недостатній чутливості до смакових подразників, їжа для дитини не має смаку, і дитина використовує надмірну кількість приправ. Варто пам'ятати також, що аутичним дітям властива надчутливість щодо різної фактури продуктів харчування (наприклад, суп або жорстка шкірка хліба).

Прикладами базових вправ для стимуляції цієї сфери є:

- вправи, що стимулюють реакцію дитини на різні смаки із врахуванням особливостей поведінки, наприклад: гризіння, жування одягу чи інших неїстівних предметів;
- стимуляція ротової і навколоротової порожнини засобами різної фактури (наприклад, перкусія зубів; вправу виконують за допомогою дерев'яної ложечки чи шпателя).

Тактильна стимуляція

Порушення тактильної системи проявляється в надвразливості на дотикові стимули, дитина не любить дотику й уникає його; недостатня чутливість на дотикові стимули виражається в тому, що дитина часто не чує болю, може міцно втискатися до міцних поверхонь, щоб відчути їх фактуру. Мета тактильної стимуляції – досягнути адекватних реакцій дитини на дотик.

Приклади вправ, спрямованих на тактильну стимуляцію:

- масажі поверхні тіла дитини різної інтенсивності та засобами різної фактури (масажувати тіло дитини різнокольоровими гумовими м'ячиками зі змінним натиском. При цьому називати частину тіла та колір м'ячика);
- вправи, що стимулюють ноги, руки, околиці хребта (м'язи (ділянки) навколо хребта), обличчя (наприклад, масаж стоп електричним масажером для тіла зі зміною накладок);
- тертя предметів різної текстури рукою дитини;
- вправи розпізнавання форм за допомогою дотику;
- розпізнавання за допомогою дотику форм, окреслених на долонях животі, спині дитини.

Стимулювання пропріоцептивної системи

Порушення у цій сфері спричиняють порушення розуміння положення і розміщення власного тіла, відчуття рівноваги й орієнтації у просторі. Спостерігається рухова незграбність, яка пов'язана з пониженням чи підвищенням м'язового тону, дитина часто не помічає перешкод, а тому не відчуває загрози. Метою стимулювання вестибулярної системи відчуттів є: розвиток рівноваги, великої моторики; формування здатності розуміти положення і розміщення власного тіла у просторі; формування здатності орієнтуватися у просторі і підтримувати рівновагу; формування адекватності відчуття безпеки та небезпеки. Для формування таких умінь використовують:

- вправи, необхідні для розвитку планування руху, наприклад, стоячи на одній нозі, підняти руки вгору і скласти їх над головою;
- вправи на підвищення рівня рівноваги, наприклад, стояти на одній нозі то з розплющеними, то із заплющеними очима, популярна також вправа «тіп-топки» – по намальованій на підлозі лінії рухатись підскоками;
- рухи вперед: вправи на скейтборді, крісло-гойдалка, крісло, що крутиться;
- вправи, що вимагають більше фізичних зусиль: витягати, тягти щось, боротьба;
- вправи на відображення певного положення тіла у просторі;

- повзання, катання на велосипеді, роликах, стрибки на батуті.

Отже, метою сенсорної інтеграції є збільшення частоти і тривалості адаптивних реакцій. Для досягнення ефективного результату потрібно домогтися високої мотивації дитини. Оскільки сенсорна інтеграція – це робота з відчуттями дитини, варто організувати її так, щоб дитина робила це із заохоченням. Особливо варто враховувати надмірну чутливість дитини до певного типу подразників та працювати із цими сферами обережно й поступово, щоб уникнути знеохочення та заперечення з боку дитини.

Використана література

1. Айрес Э.Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития/ Э.Дж. Айрес; пер. с англ. Ю. Даре. – 3-е изд. – М.: Теревинф, 2013. – 272 с.
2. Білан О.І. Заняття з сенсорного виховання дітей раннього віку / О.І. Білан. – Львів: Проман, 2008. – 48 с.
3. Качмарик Х.В. Особливості організації психологічної корекції дітей з аутизмом у дошкільній установі / Х.В. Качмарик // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. – № 33. – С. 145–150.
4. Островська К.О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: моногр. / К.О. Островська. – Львів: Тріада плюс, 2012. – 520 с.
5. Островська К.О. Особливості індивідуального маршруту психологічного супроводу аутичної дитини в умовах дошкільної установи / К.О. Островська, Х.В. Качмарик // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. – № 24. – С. 338–344.
6. Островська К.О. Оцінка ефективності психологічного супроводу дітей з аутизмом / К.О. Островська, Х.В. Качмарик // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер. 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць / за ред. В.М. Синьова. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016. – Вип. 31. – С. 168–174.
7. Sekulowicz M. Metoda Integracji Sensorycznej w diagnozie i terapii dzieci z autyzmem / M. Sekulowicz // Terapie wspomagające rozwój osób z autyzmem / pod red. nauk. Jacka J. Blesznskiego. – Kraków: Impuls, 2011. – S. 49–56.

References

1. Ajres Je.Dzh. Rebenok i sensornaja integracija. Ponimanie skrytyh problem razvitija / Je.Dzh. Ajres; per. s angl. Ju. Dare. – 3-e izd. – M.: Terevinf, 2013. – 272 s.
2. Bilan O.I. Zanyattya z sensornoho vyhovannya ditej rann'oho viku / O.I. Bilan. – L'viv: Proman, 2008. – 48 s.
3. Kachmaryk X.V. Osoblyvosti orhanizaciyi psyxolohichnoyi korekciyi ditej z autyzmom u doshkil'nij ustanovi / X.V. Kachmaryk // Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Ser. 19: Korekcijna pedahohika ta special'na psyxolohiya: zb. nauk. prac'. – K.: NPU im. M.P. Drahomanova, 2017. – № 33. – S. 145–150.
4. Ostrovs'ka K.O. Zasady kompleksnoyi psyxoloho-pedahohichnoyi dopomohy dityam z autyzmom: monohr. / K.O. Ostrovs'ka. – L'viv: Triada plyus, 2012. – 520 s.
5. Ostrovs'ka K.O. Osoblyvosti indyvidual'noho marshrutu psyxolohichnoho suprovodu autychnoyi dytyny v umovax doshkil'noyi ustanovy / K.O. Ostrovs'ka, X.V. Kachmaryk // Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Ser. 19: Korekcijna pedahohika ta special'na psyxolohiya: zb. nauk. prac'. – K.: NPU im. M.P. Drahomanova, 2013. – № 24. – S. 338–344.
6. Ostrovs'ka K.O. Ocinka efektyvnosti psyxolohichnoho suprovodu ditej z autyzmom / K.O. Ostrovs'ka, X.V. Kachmaryk // Naukovyj chasopys NPU im. M.P. Drahomanova. Ser. 19: Korekcijna pedahohika ta special'na psyxolohiya: zb. nauk. prac' / za red. V.M. Syn'ova. – K.: NPU im. M.P. Drahomanova, 2016. – Vyp. 31. – S. 168–174.
7. Sekulowicz M. Metoda Integracji Sensorycznej w diagnozie i terapii dzieci z autyzmem / M. Sekulowicz // Terapie wspomagające rozwój osób z autyzmem / pod red. nauk. Jacka J. Blesznskiego. – Kraków: Impuls, 2011. – S. 49–56.

Островская Е.А., Качмарик Х.В. Сенсорная интеграция детей с аутизмом в условиях дошкольного учреждения

В статье рассмотрены особенности терапии сенсорных расстройств детей с аутизмом в условиях дошкольного учреждения. Обоснованно основное значение такой терапии в помощи аутичному ребенку. Рассмотрены два пути преодоления сенсорной уязвимости с помощью программ сенсорной стимуляции: программа сенсорной стимуляции выполняется родителями дома по четким указаниям и рекомендациям психолога; программа сенсорной стимуляции выполняется психологом в условиях дошкольного учреждения. В частности, проанализированы основные положения и принципы при ее осуществлении. Выделены группы упражнений, используемых для сенсорной интеграции, а именно: упражнения, направленные на визуальную и зрительно-двигательную стимуляцию; упражнения, направлены на слуховую, обонятельную, тактильную стимуляцию; упражнения, стимулирующие реакции ребенка на разные вкусы; упражнения, стимулирующие проприоцептивную систему ощущений. Приведены примеры базовых упражнений для терапии вышеупомянутых сфер.

Ключевые слова: сенсорная интеграция, терапия сенсорных расстройств, программа сенсорной стимуляции, сенсорная уязвимость, аутичный ребенок.

Ostrowska K.O., Kachmaryk Kh.V. Sensory integration of children with autism in preschool institutions.

The article treatments the features of sensory integration of children with autism in the conditions of a preschool institution are considered. The therapy of sensory disorders is grounded as the main aid to the autistic child. Two ways to overcome the sensory over vulnerability treatment that happens with the help of programs of sensory stimulation: the program of sensory

stimulation is performed by parents at home, with clear instructions and recommendations of the psychologist; the program of sensory stimulation is performed by a psychologist in preschool institutions. In particular, the basic terms and principles in these programs are given. There are individual exercises, which are used for sensory integration, namely: exercises aimed at visual and visual-motor stimulation; exercises aimed at auditory, olfactory, tactile stimulation; exercises that stimulate the child's reactions to different tastes; exercises that stimulate the proprioceptive system of sensation. There are examples of basic exercises for the therapy in the mentioned above spheres.

Keywords: sensory integration; therapy for sensory disorders, the program of sensory stimulation, sensory over vulnerability, autistic child.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2018 р.

Статтю прийнято до друку 20.02.2018 р.

УДК 376.091.33:78]:616.896-053.2

Призванська Р.А.

НЕЙРОФІЗІОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МУЗИЧНОЇ ВИРАЗНОСТІ НА ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ

Стаття порушує проблему роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, складності процесу інтеграції таких дітей в сучасне суспільство та їх соціалізації. Підкреслюється актуальність цієї теми в зв'язку з тенденцією до збільшення народжуваності дітей, які мають порушення психофізичного розвитку та необхідність створення сприятливих педагогічних умов навчання, виховання і корекції дітей із розладами спектру аутизму в сучасному українському суспільстві. Автор здійснює аналіз сучасної науково-методичної літератури, присвяченої цій тематиці. У статті проводиться аналіз впливу засобів музичної виразності на дітей з аутизмом та пояснюються нейропсихологічні чинники такого впливу. Обґрунтовується необхідність застосування музикотерапії у навчально-корекційній роботі з такими дітьми.

Ключові слова: аутизм, порушення психофізичного розвитку, музична терапія, ритм, динаміка, комунікація, соціальна взаємодія.

На сучасному етапі проблема роботи з дітьми з особливими освітніми потребами набула особливої актуальності, оскільки за останнє півсторіччя в світі значно зросла кількість таких дітей. За інформацією МОЗ, щороку в Україні діагностують на 30% більше випадків аутизму ніж торік. Це захворювання не залежить від етнічних особливостей, кольору шкіри, місця проживання. Діти, які страждають від аутизму, живуть з цим захворюванням усе своє життя, тому особливо важливою є рання діагностика аутизму як для самої дитини, так і для її батьків. Адже розвиток дитини – це процес дозрівання і навчання. Тому найефективнішою є терапія, яка проводиться з дошкільнятами і молодшими дітьми. Рання діагностика дає шанс таким дітям із вродженими вадами на краще функціонування в майбутньому житті (К.Островська). Складність процесу інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в сучасне суспільство та їх соціалізація, обумовлює доцільність використання в практиці спеціальних та інклюзивних дошкільних навчальних закладів музикотерапії як важливого психофізичного фактора, спрямованого на стимуляцію цілісних уявлень про музичне мистецтво, надбання світової культури, накопичення власного досвіду, розвиток естетичних якостей та цінностей, що забезпечують формування особистості та її взаємозв'язків з навколишньою дійсністю. Важливість забезпечення цих психофізичних процесів дітям дошкільного віку зі складними комбінованими порушеннями визначається сучасними вимогами до реалізації інтелектуального та творчого потенціалу в доступних для них сферах.

Серед науковців, які досліджували застосування музикотерапії з корекційною метою, були лікарі, психологи, музиканти, педагоги, дефектологи (Б.Айзенберг, Б. Асаф'єв, Л.Ватуріна, В. Бехтерев, А.Борисов, О.Боровик, Л.Брусиловський, Т.Вохмяніна, О. Гаврілушкіна, Г. Грибанова, І. Грошенко, С.Гроф, О. Декролі, Ж. Демор, К.Дічвайльд, Г. Добровольська, І.Догель, В.Зав'ялова, О. Скужанова, О.Караванова, Б.Карвасарський, Д.Кемпбелл, Г.Кехаушвілі, С.Консторум, С.Корсаков, Л. Кузнецова, І.Левченко, Л.Мадель, С.Мастюкова, З.Матейнова, С.Машура, О.Медведєва, С.Миронова, А.Московкіна, Ю.Некрасова, Н.Паутова, О.Петрова, В.Петрушин, Г.Побережна, М.Поваляєва, Є. Рау, З.Рибакова, Д.Соколова, І.Тарханов, І.Тьомкін, М.Чистякова, К.Швабе, Г.Шипулін, С.Шушарджан та інші).

Терапія музикою є найбільш давньою та природньою формою психосоматичної корекції. Вплив музики спрямовується на притаманний кожній людині внутрішній потенціал здоров'я і сили, її акцент на